

IV. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΓΩ

Α'. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΑΙ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

Τὰ ποικίλα ψυχικά βιώματα προσδιορίζονται ἀπό τὴν λειτουργίαν τῆς συνείδησεως, ἥτις εἶναι μία διμεσος ἀντίληψις φωτός¹, τὸ διποίον περιβάλλει καὶ διαποτίζει ἐξωτερικάς ἐντυπώσεις, ἐσωτερικάς καταστάσεις, ἀναμνήσεις, νοήματα, σχέδια, δράσεις. Αὕτη πάντα ταῦτα τὰ ἀναφέρει εἰς ἐν κέντρον, τὸ Ἑγώ, τὸ διποίον τὰ γνωρίζει, τὰ διατάσσει; τὰ ἔλεγχει καὶ λαμβάνει θέσιν ἔναντι τούτων.

'Η συνείδησις ἐμφανίζει τὸ χάσμα τὸ ὑπάρχον μεταξὺ τοῦ φυσιολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ. Δὲν εἶναι μία εἰδίκευσις, μία ἐξέλιξις, ή μία τελειοποίησις τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν, ἀλλὰ μία ἄλλη δυτιογική ποιότης, ἀνακύπτουσα ὑπὲρ τὰ φυσιολογικά στοιχεῖα. Δὲν ὑπάρχει εἰς τὸ ζῷον, διότι τούτο, καὶ δταν ἀκόμη γνωρίζῃ πράγματα, τὰ γνωρίζει κατ' ἄλλον τρόπον. Περιεχόμενον τῆς γνώσεως του ἀποτελεῖ μόνον τὸ σῶμα του μὲ τὰ ἔνστικτά του, ως καὶ τὰ ἀντικείμενα ἅτινα συντελοθντες εἰς τὴν ἰκανοποίησιν τούτων. Τὰ ἄλλα δὲν εἰσέρχονται εἰς αὐτήν. Εἰς τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν ἀντιθέτως εἰσέρχονται ἀντιλήψεις ἀπό πάντα τὰ δντα καὶ τὰς σχέσεις των.

Τὸ γνώρισμα συνείδησις εὑρηται ἐν ἡμῖν πρὸ πάσης ἀντιλήψεως. Οἱ ἐρεθισμοὶ οἱ προκαλοῦντες ταύτην δὲν τὴν γεννοῦν ἐκ τοῦ μηδενὸς, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν κρατοῦν εἰς ἐγρήγορσιν, ως μίαν ἐνότητα καὶ συνέχειαν, ως ἐν Ἑγώ ἀπαρτίζον ἴδιαν δοντότητα, τὸ διποίον διακρίνει ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικὸν κόσμον. Τὸ ζῷον στερεῖται τῆς ἐνότητος ταύτης, ζῶν μόνον ἀσύνδετα παρόντα. Δὲν ἔχει συνείδησιν παρελθόντος ὑπὸ τὴν μορφὴν πού ὑπάρχει εἰς τὸν ἀνθρωπόν, οὐδὲ συνείδησιν περὶ μέλλοντος ἀναλόγου πρὸς τὸ παρελθόν. 'Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ζῷον δὲν ἀνθρωπος βιοῖ τὴν συνέχειαν τῆς ὑπάρξεως του. Μία ἄλλη διαφορὰ εἶναι ἡ σαφῆς γνώσις τῶν ἐσωτερικῶν μας παρορμήσεων, ἥτις δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ ζῶα, ἀγόμενα μηχανικῶς ἀπό τὰ ἔνστικτά των. 'Ημεῖς ἐποπτεύομεν δλας τὰς ἐσωτερικὰς μας τάσεις καὶ τὰς θεωροῦμεν ως διακρινομένας εἰς περισσότερον ἢ διλγώτερον σπουδαῖας, εἰς πληρωτέας, εἴτε μὴ πληρωτέας.

1. 'Η συνείδησις περὶ πράγματων εἶναι ἡ πρώτη μορφὴ γνώσεως. Αὕτη φωτίζει τὰ ἀντικείμενα πρὸς τὰ διποία στρέφεται, ἐνῷ ἡ ἴδια μένει ἀφανῆς. 'Η ἀρτιότης της δὲν ἐξαρτᾶται ἀπό τὰ

1. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην «εὖ νοῦν δὲ Θεός φάς ἀνῆψεν ἐν τῇ ψυχῇ». Ρητορ. Γ 10, 1411 β, 12 - 13.

δεδομένα τῶν αἰσθήσεων καὶ τὴν ζωηρότητα τῶν ἐρεθισμῶν, ἀλλ' ἀπό τὴν ίδιαν της δυναμικότητα. Οἱ φρενοβλαβεῖς ἔχουν κανονικά αἰσθητήρια καὶ δέχονται ἐρεθισμούς δι' αὐτῶν, στεροῦνται δμως τῆς ἕσωθεν Ικανότητος νὰ διαποτίζουν τὰς ἐντυπώσεις ταύτας διὰ τῶν κατηγοριῶν τῆς συνειδήσεως.¹ Η τελευταῖα εἶναι ἡ πληροφορούσα περὶ δυντότητος ἢ φανταστικότητος καὶ περὶ τῶν σχέσεων τῶν διὰ τῆς ἀντιλήψεως παρεχομένων.

2. Ἡ συνείδησις περὶ τοῦ Ἔγῳ ἐμφανίζεται οὐχὶ ὡς κάτι χωριστόν, ἀλλ' ὡς εἴς εἰδικὸς χρωματισμὸς δλῶν τῶν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως, ὡς κάτι τὸ συνεμφανιζόμενον μὲ πᾶν ψυχικὸν οτοιχεῖον. Ἔγῳ βλέπω τὸ δένδρον, ἔγῳ διψῶ, ἔγῳ νομίζω δτὶ τοῦτο εἶναι μεγαλύτερον, ἔγῳ λυποῦμαι, ἔγῳ σχεδιάζω. Η δπαρξὶς ἐνδέ διαρκοῦς ἔγῳ δὲν εἶναι δημιούργημα τῆς φαντασίας μας.

Ο Ήμετε δπεστήριξεν, δτὶ ἡ περὶ Ἔγῳ συνείδησις εἶναι μία ψευδαίσθησις, διότι, δταν ἐρευνῶ ἐντός μου, οὐδὲν ἀλλο εύρισκω ἢ μίαν δέσμην παραστάσεων. Ακριβῶς δμως αὐτὸ τὸ «ἐντός μου εὑρίσκω» εἶναι τὸ Ἔγῳ. Η γνῶσις τούτου ἔχει εἰδικὴν ποιότητα διάφορον ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων· εἶναι ἐν εἰδος αὐτοσυναίσθηματος. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἐκ παθολογικῶν περιπτώσεων. Υπάρχουν πρόσωπα ἄτινα, δταν δμιλοῦν ἔχουν τὴν ἐντύπωσιν, δτὶ δὲν δμιλοῦν αὐτὰ τὰ ἴδια, ἀλλα, ἄτινα θεωροῦν τὸ σῶμα τῶν ὡς μὴ ίδικόν τῶν καὶ ἀλλα τὰ δποῖα ἔχουν ἐν συναίσθημα ἐκμηδενίσεως καὶ ἀνυπαρξίας. Οἱ τελευταῖοι ψαύουν τὰ μέλη τῶν καὶ χρειάζονται μεγάλην προσπάθειαν νοήσεως καὶ βουλήσεως διὰ νὰ πιστεύσουν, δτὶ εἶναι ίδικά τῶν.

Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται, δτὶ συνείδησις καὶ Ἔγῳ δὲν ταυτίζονται, ἀλλ' δτὶ τὸ Ἔγῳ εἶναι γέννημα τῆς συνειδήσεως. Τὰ βρέφη καὶ τὰ ζῶα ἔχουν συνείδησιν καταστάσεων εύαρέστων ἢ δυσαρέστων, δὲν ἔχουν δμως αὐτοσυναίσθημα περὶ ἐνιαίου Ἔγῳ, συνάπτοντος τὰς καταστάσεις ταύτας.

Συνείδησις περὶ τοῦ Ἔγῳ ἐμφανίζεται εἰς τοὺς παῖδας ἀπὸ τοῦ ζου ἔτοιμος, διε ἀρχίζουν νὰ διακρίνουν ἐαυτοὺς ἀπὸ τοὺς γύρω τῶν, δτε ἔχουν ἀτομικὰς προτιμήσεις, ἴδια πράγματα, πεῖσμα, ἀρνησιν καὶ ἔκφρασιν τοῦ Οχι.

Η συνείδησις περὶ ἐνότητος τοῦ Ἔγῳ συνυπάρχει μὲ τὴν περὶ ταυτότητος του. Επειτα ἀπὸ ὅπνον ἢ ἀπὸ λιποθυμίαν ἔχομεν τὴν πεποίθησιν, δτὶ εἴμεθα οἱ αὐτοί, καίτοι ἐπῆλθε διακοπὴ εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν συνειδητῶν καταστάσεων μας.

Τὸ Ἔγῳ ἐκάστου ἀτόμου περιλαμβάνει τὸ σῶμα του, τὰς γνώσεις του, τὰς Ικανότητάς του, τὰς ἀρχάς καὶ πεποίθησεις του. Ακόμη

καὶ τὰ πρόσωπα, μετὰ τῶν δποίων συνδέεται τις στενῶς. Τὰ τέκνα του καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογείας του, οἱ φίλοι του ἄλλοτε περισσότερον καὶ ἄλλοτε διλιγότερον ἀποτελοῦν μέρος τοῦ Ἑγώ του. Ἡ τύχη των εἶναι καὶ ιδική του τύχη. Ἀναλόγως τῶν σχέσεων του τούτων ἔκαστος ἔχει στενὸν ἢ πλατύ, πτωχὸν ἢ πλούσιον Ἑγώ. Προσέτι τὰ πράγματα τὰ ἀνήκοντα εἰς αὐτόν. Ὑπάρχει μία περιοχὴ προσωπικῆς κατοχῆς συνδεομένη στενώτερον μὲ τὸ Ἑγώ. Εἶναι τὰ ἐνδύματα, κοσμήματα, ὅπλα κλπ. Πολλοί πρωτόγονοι λαοί ούδέποτε δανείζουν τὰ ἀνωτέρω, μετὰ θάνατον δὲ συνθάπτονται μεθ' ἑκάστου, διότι τὰ θεωροῦν ως μυστικῶς συνδεόμενα μετ' αὐτοῦ. Πᾶν δὲ τι δημιουργεῖ τὸ ἄτομον, ἀποτελεῖ δοσαύτως μέρος τοῦ Ἑγώ του. Μία ἀπώλεια ἢ ἀποτυχία προκαλεῖ θλῖψιν, δχι διότι μειοθται ἡ εὐζωΐα μας καὶ διαφεύγει ωφέλεια, ἀλλὰ διότι μειοθται τὸ αὐτοσυναίσθημά μας. Αἱ ιδέαι ἑκάστου, πολιτικαί, θρησκευτικαί, ἀποτελοῦν ἐντονώτερον μέρος τοῦ Ἑγώ του, δὲ προσβάλλων ταύτας εἶναι ως νὰ προσβάλῃ τὸ ἕδιον τὸ πρόσωπον. Οἱ ἀρχηγὸς μιᾶς δμάδος θεωρεῖ τοὺς δπαδούς του ως μέρος τοῦ Ἑγώ του. Τὸ ἔθνος εἰς τὸ δποῖον ἀνήκει ἔκαστος περιλαμβάνεται εἰς τὸ Ἑγώ του.

3. *'Η συνείδησις περὶ ἀξίας εἶναι ιδιάζουσα. Δι' αὐτῆς ον διτιλαμβάνομαι τὰς πράξεις τῶν ἄλλων ως καλὰς ἢ κακὰς καὶ τὰς χαρακτηρίζω ἀναλόγως, 2ον βιδο τὰς ἑκάστοτε παρωθήσεις τῶν ἐν ἐμοὶ δρυμῶν ως ἔχούσας ἀξίαν δι' ἐμὲ καὶ 3ον, δταν ἐμφανίζωνται ἐν ἐμοὶ πλείονες τῆς μιᾶς παρωθήσεις, διακρίνω ποία ἐκ τούτων εἶναι ἀνωτέρα ἢ κατωτέρα καὶ ἀποφαίνομαι ποία ἐκ τούτων νὰ ἐπικρατήσῃ.*

'Η ἀντίληψις τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας καὶ ἡ διάκρισις ἀνωτέρου ἢ κατωτέρου ἀποτελοῦν τὸν πυρηνα τῆς ήθικῆς συνειδήσεως. Αὕτη εἶναι κάτι διάφορον τῆς γνωστικῆς μορφῆς τῆς συνειδήσεως. Αποτελεῖ τὴν ἀνωτάτην σφαῖραν τῆς ψυχοσυνθέσεως μας. Ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἢ ἐκτίμησις καὶ ἡ ἐκλογὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ φωνὴ τῆς κοινωνίας, ἢν παρελάβομεν διὰ τῆς ἀγωγῆς, οὔτε ἡ ἐκφρασίς τῶν πορισμάτων τῆς νοητικῆς λειτουργίας, κρινούσης καὶ συλλογιζομένης ἐπὶ τῆς ἑκάστοτε περιπτώσεως. Βεβαίως ὑπάρχουν ἐπιβοηθητικῶς καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ἡ ήθικὴ δμως συνειδησις εἶναι κάτι βαθύτερον καὶ πρωταρχικώτερον, μία γνῶσις sui generis.

'Η ἀναγνώρισις τῆς ὑπάρξεως ήθικῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ προϋπόθεσις δλων τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ήθικὴ συνειδησις εἶναι πρωταρχικῶς δεδομένη πραγματικότης, μὴ δυναμένη νὰ ἀναλυθῇ περισσότερον, τῆς δποίας δμως δλοι ἀντιλαμβανόμεθα τὰς ἐκδηλώσεις. Φύλαξ ἀγρυπνος τῆς ἐκτελέσεως τῶν ἀποφάσεων της εἶναι ἡ

αἰδὼς καὶ ἡ τύψις, αἱ δποῖαι μαστιγώνουν τὸν ἄνθρωπον κατὰ πᾶσαν ἡθικὴν παράβασιν.

Αἱ βασικαὶ ἀρχαὶ τῆς ἡθικότητος εἶναι κοιναὶ εἰς δλας τὰς ἐποχὰς καὶ λαοὺς παρὰ τὰς ἀλλασσούσας ἔξωτερικὰς μορφὰς των, διότι κοινὴ εἶναι ἡ ἔσωτερη φυχικὴ δργάνωσις τοῦ εἶδους ἄνθρωπος. Αὗται διατυπούνται εἰς πίνακας ἐντολῶν καὶ παραγγελμάτων, λερούς διὰ τοὺς λαοὺς καὶ χρησίμους εἰς τὰ ἡθικὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἔκαστοτε κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ διατύπωσις αὗτη γεννᾷ σταθερότητα ὡς πρὸς ωρισμένους τρόπους τοῦ πράττειν, συγχρόνως δμως ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ μίαν ἡθικὴν δυσκαμψίαν καὶ τὸν κίνδυνον τῆς τυπολατρείας, ἀκολουθούμενον ἀπὸ ἀμβλυνσιν τῆς πεγαίας ἡθικῆς εὐαίσθησίας. Τὰ ἡθικὰ παραγγέλματα δὲν δύνανται νὰ περιλάβουν δλας τὰς συγκεκριμένας περιπτώσεις τρόπων τοῦ πράττειν. Μόνον γενικὰς ἀρχὰς περιέχουν. Εἰς ἔκαστην περίπτωσιν ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως ἐκάστου θὰ ἀποφανθῇ τελικῶς περὶ τοῦ δρθοῦ.

Διὰ τῆς σημερινῆς εύκόλου ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν λαῶν διαμορφούνται βαθμηδὸν μία παγκόσμιος ἡθικὴ συνείδησις¹. Αὕτη ἀποφαίνεται περὶ τῶν πράξεων τῶν διαφόρων λαῶν. Βεβαίως ἡ διαμόρφωσίς της ἔξαρταται ἀκόμη ἀπὸ ἔξωτερικὰ ἐπιφανειακὰ στοιχεῖα καὶ ἐπιδράσεις προπαγανδῶν. Εἰς τὰς διεθνεῖς σχέσεις πᾶσα παράβασις τῶν ἀρχῶν τοῦ ἄνθρωπισμοῦ ἐκ μέρους τῶν ἔκαστοτε Ισχυρῶν καταγγέλλεται πρὸς τὴν παγκόσμιον συνείδησιν, ώς πρὸς ὑπέρτατον κριτὴν ἐπὶ τῆς γῆς. "Ἄς ἐλπίσωμεν, δτι ἡ ἐνδυνάμωσις τῆς παγκοσμίου ταύτης συνειδήσεως θὰ γινῃ κάποτε δ χαλινὸς τῶν ὑπερβασιῶν τῶν Ισχυρῶν καὶ δ ρυθμιστής εἰς τὰς μεταξὺ τῶν λαῶν σχέσεις.

Ίδια μορφὴ ἀξιολογικῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ αἰσθητικὴ αντίληψις. Τὰ πράγματα, τὰ πρόσωπα καὶ τὰς πράξεις βλέπει ἔκαστος δχι μόνον δντολογικῶς ἀλλὰ καὶ αἰσθητικῶς, ώς ωραῖα ἡ ἀσχημα, ώς εὔγενη ἡ βάναυσα, ώς καλαίσθητα ἡ ἀγροΐκα.

4. Ἡ συνείδησις τῆς ὑπάρξεως γεννᾷ μίαν συνολικὴν συνείδησιν περὶ ζωῆς. Εἶναι ἡ συμπύπνωσις δλων τῶν βιώσεων μας. Αὕτη εἶναι ἀλλη δι' ἔκαστον ἀτομον, διότι τοῦτο ἔχει βιώματα κατὰ τὸν ἰδιάζοντα εἰς αὐτὸ μόνον τρόπον.

Βίωμα εἶναι ἐν τοῦτο πλήρους ζωῆς, περιλαμβανούσης καὶ συνείδησιν καὶ συναίσθημα καὶ σκόπιμον στροφὴν τοῦ Ἐγώ πρὸς τι.

1. Παράβ. Σπετσιέρη Κ., 'Οντολογία καὶ Φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως, 'Αθήναι 1956, σελ. 142.

Τοῦτο διακρίνεται ὅπό τὴν ἔννοιαν, ἡ ὅποια εἶναι ἀπλοῦν ὥχρον αύμβολον ἀντικειμένων, παραστάσεων ἢ σχέσεων. Ἡ βίωσις εἶναι κάτι περισσότερον ὅπό νοητική γνῶσις. Ὁ ζῶν μόνον μὲ λογικὴν σκέψιν καὶ ύπολογισμούς, ἔστω καὶ μὲ δρᾶσιν, ἔνευ δμῶς τοῦ βαθέος καὶ πλουσίου εἰς ἀποχρῶσεις συναισθῆματος ὑπάρξεως εἶναι ἐσωτερικῶς κενὸς καὶ πτωχός. Μὲ τὴν κυριαρχίαν τῆς νοῆσεως ἡ συνείδησις γίνεται ἐν ἀπλοῦν δργανον προσαρμογῆς εἰς τὴν ζωήν, ἀλλ᾽ ὅχι βιώσεως ταύτης. Ἡ γνῶμη τοῦ Descartes, ὅτι τὴν ὑπαρξιν τὴν συνάγω διὰ τοῦ *cogito ergo sum*, δὲν εὑρίσκει ψυχολογικὴν δικαίωσιν, διότι εἶναι μονομερής. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸν Ισχυρισμὸν τοῦ Ρωμαντισμοῦ, ὅτι συναισθάνομαι δρα ὑπάρχω.

'Η συνείδησις τῆς ὑπάρξεως ἀποτελεῖ τὸ ὑπόστρωμα ὥλων τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων. Κατ' ἔξοχὴν δμῶς αἱ δυσκολίαι τῆς ζωῆς καθιστοῦν ταύτην ζωηροτέραν. "Οταν δλαι αἱ δρμαὶ ίκανοποιοῦνται εὔκλως, εἶναι λίαν ἀσθενής. Ἀντιθέτως ἐκδηλοῦνται ώς λίαν Ισχυρά, δταν παρεμποδίζωνται. Ἡ πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν δυσκολιῶν καὶ ἐμποδίων ἀναπτυσσομένη ἐνεργητικότης γίνεται ἀντιληπτὴ ώς συνείδησις ζωτικότητος. Ἡ συνείδησις ζωῆς τρέφεται περισσότερον ὅπό τὴν «πενίαν» παρὰ ὅπό τὸν «πόρον». Ὁ πόρος συνεχιζόμενος καὶ ἐπατεινόμενος ἀκολουθεῖται ὅπό τὸν *αδρον*, δστις εἶναι ἐξασθένησις τῆς ὑπάρξεως. Ἡ μεγίστη ἀπόλαυσις δὲν εἶναι μεγίστη ὑπαρξία. Ὁ μέγας πόνος ἀντιθέτως ἀποκαλύπτει κεκρυμμένας δυνάμεις, ώς βλέπομεν εἰς τὰ δραματικὰ παραδείγματα ὅπό τοῦ Προμηθέως μέχρι τοῦ Ἰώβ. Ὁ Meister Eckhart ἐτόνιζεν δτι «ἡ θλῖψις εἶναι ὁ πλέον ταχὺς Ίππος ὁ δυνάμενος νὰ μᾶς φέρῃ εἰς τὴν τελειοποίησιν», δ δὲ Jean Paul ἐπανελάμβανε: «Ἐίχον τὴν εύτυχίαν νὰ ὑπάρξει δυστυχής». Πλεῖστοι καλλιτέχναι ἐποίησαν περισσότερα ὅπό θλῖψιν, ὅπό δσα ἐξ εύτυχίας. Αἱ περίσσοι τῆς προσπαθείας, τῆς ἐπωάσεως, τῆς γεννήσεως εἶναι αἱ βαθύτεραι, οὐχὶ δὲ αἱ τῆς κατοχῆς καὶ ἀπολαύσεως.

Ἡ περὶ τῆς ζωῆς συνείδησις βιούται ώς διάρκεια, ώς *χρόνος*. Ἀκόμη καὶ ἔάν κλείσω τοὺς ὄφθαλμούς μου καὶ στρέψω τὴν προσοχὴν μου πρὸς τὰ ἔσω, αἰσθάνομαι ἔστιν ώς ὑπάρχοντα καὶ διαρκοῦντα. Εἰς ταύτην ἐπιπροστίθεται ὁ ρυθμὸς διαδοχῆς βιώσεων. Οὗτος προέρχεται τόσον ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ σωματικοῦ μας δργανισμοῦ, δσον καὶ ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν περιεχομένων τῆς συνείδησεως. Ἐχομεν μίαν αἴσθησιν χρόνου, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὴν διάρκειαν τοῦ χρόνου, εἰς τὴν φοράν του καὶ τὸ ἀναντίστρεπτον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μέγεθος τῶν μερῶν του, συγκρινομένων μεταξύ των.

Ὑπάρχει ἐν ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα, τὸ ὅποιον δὲν δύναται νὰ διακριθῇ περαιτέρω, ἐν εἶδος χρονικοῦ quantum, ἐν χρονο-

νιον. Οἱ Φυσικοὶ τὸ δέχονται ως ὅν 0,002''. Ἐπόδηψεως δύμως, ἐάν σκεφθῶμεν τὸ πλῆθος εἰκόνων τῶν δνείρων κατὰ στιγμιαίαν ὑπνωσιν, δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν, δτὶ δυνατὸν τὸ ἔλαχιστον μῆκος χρόνου, καθ' ὃ εἶναι δυναταὶ φυσικαὶ βιώσεις, νὰ εὑρίσκεται πολὺ πέραν τοῦ δρίου τούτου.

Ἡ φόρὰ τοῦ χρόνου μᾶς φαίνεται ως ροή, ως εύθεια βαίνουσα συνεχῶς πρὸς τὰ ἐμπρός, ως μὴ δυναμένη νὰ ἀντιστραφῇ. Ἡ ἐκτίμησις τοῦ μῆκους χρόνου δύναται νὰ εἶναι ὑποκειμενική ἢ ἀντικειμενική. "Οταν ἀκούω τὴν δμιλίαν ἐνδε ρήτορος, ἐκτιμῶ τὸν χρόνον ποὺ διήρκεσεν, ἀναλόγως τῆς ἐντυπώσεως ἐκ τοῦ περιεχομένου. "Οταν τὸν μετρῷ μὲν ὡρολόγιον ἐκφράζω τὸν ἀντικειμενικόν, ἢ φυσικὸν χρόνον.

Ρυθμὸν ἐμφανίζει καὶ δργανισμὸς μοὺ προερχόμενον ἀπὸ τὴν λειτουργίαν του. Εἶναι δὲ καλούμενος φυσιολογικὸς χρόνος. Οὗτος εἶναι μία σταθερὰ διάστασις σχηματιζομένη ἀπὸ τὴν σειρὰν δλῶν τῶν δργανικῶν τροποποιήσεων τοῦ ἀνθρώπου, παραλλάσσουσα ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον, ἀναλόγως τῆς ἡλικίας καὶ τῆς φυλῆς. Ὁ ρυθμὸς τοῦ φυσιολογικοῦ χρόνου εἶναι βραδύτερος εἰς τὰς μακροβίους φυλὰς καὶ ταχύτερος εἰς τὰς βραχυβίους. Ἡ ἀξία τοῦ φυσικοῦ χρόνου δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ δι' ἓνα Νορβηγόν, δστις εἶναι συνήθως μακρόβιος, καὶ δι' ἓνα Ἑσκιμώδιον, δστις εἶναι βραχύβιος. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰ ἄτομα τῆς αὐτῆς φυλῆς ἡ χρονολογικὴ ἡλικία δὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πραγματικὴν ἡλικίαν, διότι δὲ ρυθμὸς τῆς ἀλλαγῆς εἶναι διάφορος κατ' ἄτομον. Κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἐπίσης δὲ φυσιολογικὸς χρόνος εἶναι μεγαλύτερος, βραχύτερος δὲ κατὰ τὴν γεροντικήν. Μία ἡμέρα διὰ τὸν παῖδα περιλαμβάνει περισσοτέρας μονάδας χρόνου, ἀπὸ δύσας διὰ τὸν πατέρα του. "Ολοι αἰσθανόμεθα, δτὶ αἱ ἡμέραι τῆς φρίμου ἡλικίας διέρχονται ταχέως, ἐνῷ αἱ τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἥσαν λίσταν μακραί, περιλαμβάνουσαι περισσότερα γεγονότα.

Τὸν διάφορον φυσιολογικὸν ρυθμὸν εἰς τὸν δργανισμὸν τοῦ παιδός, τοῦ ὀρέμου καὶ τοῦ γέροντος ἀπέδειξεν ἡ πειραματικὴ ἔρευνα. Ὁ Βιολόγος *du Nouy* προσδιώρισε τὴν πορείαν ἐπουλώσεως τραυμάτων δώσας μαθηματικὴν ἐκφρασιν εἰς αὐτήν. Καθώρισεν ἔνα σταθερὸν δείκτην ἐκφράζοντα τὴν ἐπούλωσιν εἰς ἐκάστην ἡλικίαν. Ἡ καμπύλη τῶν παραλλαγῶν καταδεικνύει, δτὶ ἡ ἐπούλωσις εἶναι δύο φορᾶς ταχυτέρα εἰς ἡλικίαν 20 ἔτῶν, ἢ εἰς ἡλικίαν 40 ἔτῶν. Μὲ τὴν μέθοδον αὐτὴν δυνάμεθα μετροῦντες τὸν χρόνον ἐπουλώσεως μιᾶς πληγῆς νὰ καθώρισωμεν τὴν ἡλικίαν ἐνδε ἀτόμου. Διὰ ταύτης ἐμετρήθη διὰ πρώτην φορὰν ἡ φυσιολογικὴ ἡλικία. Ἀπὸ ἡλικίας 10 μέχρι 40 ἔτων τὰ ἀποτελέσματά της εἶναι λίαν ἀκριβῆ. Κατὰ τὸ τέλος τῆς

ῷρίμου ήλικίας καὶ κατὰ τὸ γῆρας αἱ παραλλαγαὶ τοῦ δείκτου εἶναι πολὺ μικραὶ καὶ δυσκόλως ὑπολογίζονται.

Τὴν δλην θεωρίαν του ἀνέπτυξεν ὁ ἐν Νοῦ γε τὸ ἔργον του «*Le temps et la vie, Paris 1936*» ύποστηρίζων δτι ὁ χρόνος δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ἀξίαν διὰ τὸν παῖδα καὶ τὸν ἐνήλικον. Ἡ μεγαλυτέρα διάρκεια τοῦ φυσιολογικοῦ χρόνου κατὰ τὴν παιδικὴν ήλικίαν εἶναι, πλὴν ἄλλων, ἐκείνη ἡτὶς καθιστᾷ τὴν περίοδον ταύτην εύνοϊκὴν διὰ τὴν ἀγωγὴν. Ἡ ἀπώλεια τῆς περιόδου ταύτης διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ ἀτόμου εἶναι σχεδόν ἀνεπανόρθωτος. Ἐντεῦθεν προέρχεται ἡ ποιοτικὴ διαφορὰ τῆς διαμορφώσεως τοῦ πνεύματος τοῦ δψιμαθοῦς ἀπὸ τῆς τοῦ κανονικῶν κατὰ τὴν παιδικὴν ήλικίαν μορφωθέντος.

Διάφορος ἀπὸ τὸν φυσικὸν καὶ φυσιολογικὸν εἶναι ὁ ψυχικὸς χρόνος. Οὗτος προύποθέτει τὸν φυσιολογικὸν χρόνον καὶ ἐπηρεάζεται ὑπὸ αὐτοῦ, ἀποτελεῖ δμως ἕδιόν τι. Εἶναι ἡ ἔκφρασις τῶν ψυχικῶν μεταβολῶν, τὰς δποῖας βιοῖς ἡ συνείδησίς μας. Ἡ συνείδησις καταγράφει τὴν ἴδιαν τῆς κίνησιν, τὴν σειρὰν τῶν καταστάσεων της. Τοῦτο δὲν εἶναι μόνον μνήμη, ἀλλὰ κάτι περισσότερον. Ὁ ψυχικὸς χρόνος δὲν ἔχει τὰς τὰς ἡμερολογιακὰ ἔτη, τὰς δποῖας ἐζήσαμεν, ἀλλ' ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν βιώσεων καὶ γεγονότων, τὰς δποῖας κατέγραψεν ἡ συνείδησίς μας καὶ ἀπὸ τὸ εἶδος αὐτῶν.

Ο κενὸς χρόνος, ἐκεῖνος δηλαδὴ δστις παρῆλθε χωρὶς νὰ ἀποκτήσωμεν ἐντυπώσεις, μᾶς φαίνεται μακρὰς καὶ ώς νὰ παρέρχεται βραδέως. Κατὰ τὴν ἀνάμνησιν δμως μᾶς φαίνεται ώς πολὺ μικρός, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς κενότητός του. Ὁ πλήρης βιώσεων χρόνος, δταν τὸν ζωμεν, φαίνεται ώς νὰ παρέρχεται ταχέως. Κατὰ τὴν ἀνάμνησιν δμως φαίνεται μακρός. Ὁ μὲ εύχάριστον περιεχόμενον εἶναι ώς νὰ πετῇ ὁ μὲ θλίψιν, ἀγωνίαν ἢ ἀναμονὴν ώς ἀτελείωτος. Ἐπίσης διεπιστώθη, δτι τὸ μῆκος τοῦ χρόνου βιοθαται ώς μεγαλύτερον, δταν πληρούται ἀπὸ δπτικὰς ἀντιλήψεις, δλιγώτερον μακρὸν ἀπὸ ἀκουστικὰς καὶ ἀκόμη δλιγώτερον ἀπὸ ἀπτικὰς καὶ κινητικὰς. Οἱ τεχνῖται ποτὲ δὲν πλήττουν.

Οπως ἔχομεν ἐμφύτως τὴν τάσιν πρὸς δημιουργίαν μορφῶν διὰ τῆς δπτικῆς ἀντιλήψεως, οὕτως ἔχομεν ἀνάλογον τάσιν πρὸς δημιουργίαν δλοτήτων ἐκ χρονικῶν διαστημάτων. Αὗται χωρίζονται μεταξύ των διὰ τοῦ προσανατολισμοῦ περὶ κέντρα, περὶ τὰ δποῖα ἀπλούται αἱ χρονικαὶ περιοχαί. Εἶναι τὰ κέντρα διαφέροντος καὶ αἱ φάσεις τῆς ἀνθρωπίνης ήλικίας. Ὅπάρχει ἐπίσης μία μορφοποίησις τῆς διαδιοχῆς τῶν χρονικῶν σημείων, ώς βλέπομεν οὐ μόνον εἰς τὴν μουσικήν, δπου δ. ρυθμὸς βιοθαται ώς δντότης, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ζωὴν ἐν γένει.

Τὸ ἔμφυτον τοῦ ρυθμοῦ βεβαιοῦν παθολογικαὶ περιπτώσεις. Εἰς

δισθενής είχε τὴν ἐντύπωσιν, δτι δύμιλει ταχέως, δτι ἥκουε καὶ τοὺς ἄλλους νὰ δυμιλοῦν ταχέως, ἐπίσης, δτι ἔβλεπε τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν διδὸν νὰ βαθίζουν ταχέως. Εἰς ἑξαιρετικάς περιπτώσεις δὲ ψυχικὸς χρόνος λαμβάνει ἐκτάκτως ἔντονον ρυθμόν. Ἰδίᾳ εἰς κινδύνους ἀπειλήσαντας τὴν ζωὴν, Ἀλπινιστὴς καταπεσὼν εἰς βάραθρον εἶδεν εἰς τὰ δλίγα δευτερόλεπτα τῆς πτώσεώς του νὰ παρελαύνῃ δλόκληρος ἡ ζωὴ του ἐνώπιόν του. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοξικῶν ούσιῶν ἡ χρονικὴ διάρκεια βιοθατεῖ ως λίαν μακρά. Τοῦτο ἐκθέτουν διποιοπόται. Κατὰ τὰ δνειρά ἐπίσης τὰ μήκη χρόνου βιοθνται ως μεγάλα.

Ἐξετάζεται ποίαν ἐπίδρασιν ὑπέστη ἡ βίωσις τοῦ χρόνου ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκαστον πρόσωπον ἐκτελεῖ σήμερον περισσότερα πράγματα ἀπὸ ἄλλοτε, λαμβάνει μέρος εἰς περισσότερα γεγονότα καὶ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μὲ μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἀτόμων. Ἐν γένει αἱ στιγμαὶ τὰς δποίας ζῆται εἶναι περισσότεραι. Διετυπώθη δμως τὸ ἔρωτημα μήπως παρὰ τὴν αὐξησιν τῶν στιγμῶν ἐπῆλθεν ἀλλοίωσις εἰς τὴν μορφὴν τῶν βιώσεων. Οἱ Brunschwicg φρονεῖ, δτι ἡ διὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐπελθούσα διαίρεσις τοῦ βιουμένου χρόνου εἶναι ἡ πτωχεία τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῷ ἡ συνέχειά του εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν παρεῖχεν ἐν πλούσιότερον συναίσθημα ὑπάρξεως. Οἱ Jaensch ἐπίσης εἶναι τῆς γνώμης, δτι ἐν ἰδιότυπον συναίσθημα ὑπάρξεως (Lebensgefühl) βιούμενον ἀπὸ τὸν πρωτόγονον ἀνθρώπον ἡμβλύνθη διὰ τοῦ πολιτισμοῦ.

Οἱ Klages κατ' ἔξοχὴν εἶναι σήμερον δὲ χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος τῶν ἴδεων τούτων κηρύττων, δτι ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ αἰτία, ἡ δποία ἔκαμε τὴν ψυχὴν ἀνίκανον νὰ αἰσθάνεται βαθυτέρας βίωσεις. Κατ' αὐτὸν ἡ ἐπιστήμη μὲ τὴν ἀφαιρεσιν καὶ τὴν κατάτμησιν ἀλλοιώνει τὸ Εἶναι καὶ μᾶς καθιστᾷ ἀνικάνους νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν ούσιαν τῆς πραγματικότητος. Τὸ πνεῦμα εἶναι, λέγει, δὲ ἔχθρὸς τῆς ψυχῆς. Ἐμφανισθὲν εἰς τὴν εύρωπαϊκὴν φυλὴν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἐστέρησε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὰς εὐγενεστέρας δυνάμεις της. Ἀνάγκη, τονίζει, νὰ ἐγερθῶμεν κατὰ τῆς τυραννίας του καὶ νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐπανεύρωμεν ἐν ἡμῖν τὰς ὅπ' αὐτοῦ κατεπιεσθεῖσας δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὴν ἀμεσον βίωσιν, τὴν θεωρίαν, τὴν μέθην διὰ τὰς πρωταρχικὰς εἰκόνας τῶν πραγμάτων. Πρέπει νὰ ἀρνηθῶμεν, λέγει, τὸ Ἐλληνικὸν πνεῦμα καὶ τὰς μεθόδους του καὶ νὰ ἐπανεύρωμεν ἐν ἡμῖν τὴν προελληνικὴν ψυχὴν τῶν Πελασγῶν (das Pelasgentum)¹.

1. Τὰς ιδέας ταῦτας ἐκθέτει ὁ Klages εἰς σειρὰν ἔργων, μὲ τὰ δποῖα προσπαθεῖ νὰ θεμελιώσῃ μίαν νέαν φιλοσοφίαν περὶ ἀνθρώπου. Θεωρεῖ ἐστὸν ως

Ἡ ἐπίθεσις αὕτη τοῦ Klages κατὰ τοῦ πνεύματος δικαιολογεῖται, δταν ώς πνεῦμα νοῆται μόνον τὸ λογικόν (*ratio*) καὶ ἀποκλείωνται ἀπὸ αὐτὸν τὰ ἀξιολογικά στοιχεῖα τῆς ψυχῆς. Τὸ πνεῦμα δμῶς δὲν ἔξαντλεῖται μόνον μὲ τὰς νοητικὰς λειτουργίας, ἀλλ' ἔχει ώς οὐσιῶδες συστατικὸν καὶ τὰς δημιουργικὰς δρμάς, τὴν ἀξιολογικὴν αἰσθησιν, τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν διαίσθησιν, τὸ ἄλογον δηλαδὴ στοιχείον τῆς ψυχῆς, τὸ μὴ ἔξαρτωμενον ἐκ τῆς νοήσεως. Ὡς τοιούτο τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι δέ όχθρὸς τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἡ ἀνωτέρα σφαῖρα ταύτης.

Ἡ συνείδησις περὶ ἀξίας τῆς υπάρξεως εἶναι δλῶς ἴδιαζουσα, εἰς τὴν βάσιν της υπάρχει μία αἰσιόδοξος ἀπόχρωσις. Ἡ ψυχὴ διατηρεῖ ἐκ τοῦ παρελθόντος κατὸ ἔξοχὴν τὰς εὔαρέστους ἀναμνήσεις καὶ καλύπτει τὰς θλιβερὰς διὰ τῆς λήθης. Τούτο βλέπομεν ἦδη εἰς τὰ παράπονα τῶν ωρίμων, οἱ δποῖοι συγκρίνοντες τὸ παρόν μὲ τὸ παρελθόν εὑρίσκουν τὸ δεύτερον πάντοτε ἀνώτερον, ἐξ οὗ καὶ ἡ λαϊκὴ παροιμία «κάθε πέρυσι καὶ καλλίτερα». Ὁ Peters ἐπεβεβαίωσε τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ πειραματικῶς. Ἐξεφώνει ἐνώπιον ἀριθμοῦ προσώπων όρισμένας λέξεις καὶ ἔζητει ἀπὸ αὐτὰ νὰ καταγράφουν δμέσως τὰς ἀναμνήσεις τὰς δποίας τοὺς ἔφερον, καθὼς καὶ ἐὰν αὗται ἦσαν εὐχάριστοι ἢ δυσάρεστοι. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, δτὶ 80 - 86 %, τῶν ἀπαντήσεων περιελάμβανον ἀναμνήσεις μὲ εὐχάριστον ἀπόχρωσιν, αἱ δὲ ὄλλαι ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀδιάφοροι.

Ἡ αἰσιόδοξία εὑρίσκεται εἰς τὸ βάθος τῆς υπάρξεως μας. Ἡ χαρὰ καὶ κατάφασις, ἡ γοητεία τῆς ζωῆς εἶναι ἔμφυτος τόσον διὰ τὰ ζῶα, δσον καὶ διὰ τὸν ἀνθρώπον, τὸν δποῖον δ Ἀριστοτέλης ἐμφανίζει «γλεχόμενον τοῦ ζῆν ως ἐνούσης τινὸς εὐημερίας ἐν αὐτῷ καὶ γλυκύτητος φυσικῆς»¹.

Ἡ διατήρησις δμῶς τῆς ζωῆς δὲν βιοθται ώς ἀνωτάτη ἀξία.

συνεχιστὴν τῶν ιδεῶν, τὰς ὁποίας ἐκήρυξαν πρὸ αὐτοῦ οἱ Goethe, Carus, Nietzsche καὶ Bachofen. Τὰ σπουδαιότερα τῶν ἔργων τοῦ Klages εἶναι: *Der Geist als Widersacher der Seele*, 3 Bde, Leipzig 1929 - 1933. *Vom kosmogonischen Eros*, 3^ε Aufl. Jena 1930. *Vom Wesen des Bewusstseins*, 3^ε Aufl. Leipzig 1933. *Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck*, 5^ε Aufl. Leipzig 1933. *Handschrift und Charakter*, 16^ε Aufl. Leipzig 1936. *Grundlagen der Charakterkunde*, 5/6 Aufl. Leipzig 1928. *Vom Wesen des Rhythmus*, Prien 1933. *Mensch und Erde*, 4^ε Aufl. Jena 1933.

Πρὸς τὴν τάσιν ταύτην τοῦ Klages πρόσκεινται ὁ βιολόγος καὶ φιλόσοφος Daequé, ὁ ἐρευνητὴς τῶν πρωτογόνων πολιτισμῶν τῆς Ἀφρικῆς Frobenius καὶ ἐκ τῶν ἐκπρόσωπων τῆς ψυχαναλυτικῆς σχολῆς ὁ Jung.

1. Πολιτικὰ III, 4.

Ὑπάρχουν ίδέαι καὶ σκοποὶ ὑψηλότεροι ταύτης διὰ τοὺς ὅποιούς αὐτοβιόλως τὸ ἄτομον θυσιάζεται, αἰσθανόμενον κατὰ τὴν ὕραν τῆς θυσίας ηὔξημένην βίωσιν ὑπάρξεως. Τοῦτο βεβαιοῦν ἐπιστολαὶ μαχητῶν τῶν τελευταίων πολέμων, τὰς ὅποιας ἔγραψαν πρὸ τῆς μάχης, εἰς ᾧ ἔπεσον.

Διαταραχή τῆς αἰσιοδόξου βιώσεως τῆς ὑπάρξεως εἶναι τὸ φαινόμενον τῆς αὐτοκτονίας. Τὸ φαινόμενον τοῦτο εἶναι καθαρῶς ἀνθρώπινη ἐκδήλωσις μὴ παρουσιαζομένη εἰς τὰ ζῶα. Μεταξὺ τῶν τελευταίων ως ἔξαιρεσις ἀναφέρεται ὁ σκορπίος, δοτις, τιθέμενος ἐντὸς κύκλου πυρός καὶ μὴ δυνάμενος νὰ διαφύγῃ, πλήττει διὰ τοῦ κέντρου του τὴν κεφαλήν του καὶ ἀποθνήσκει. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην δύμας δὲν πρόκειται περὶ αὐτοκτονίας, ἀλλὰ περὶ σπασμωδικῶν κινήσεων καὶ διαταραχῆς τῆς νευρικῆς του δργανώσεως ὑπὸ τὴν ἐπέδρασιν τῆς θερμότητος. Τὰ παραδείγματα κυνῶν καὶ ἵππων, οἱ ὅποιοι παρέμειναν πλησίον τοῦ νεκροῦ κυρίου των ἐπὶ ἡμέρας, ἀποθανόντες ἐξ ἀστίας, δὲν εἶναι ἐπίσης ἐκδήλωσις αὐτοκτονίας, διότι δὲν πρόκειται περὶ αὐτοβιόλου καὶ βιαίας διακοπῆς τῆς ζωῆς, ἀλλὰ περὶ ὑπερισχύσεως τοῦ ἐνστίκτου τῆς ἀφοσιώσεως ἐπὶ τοῦ ἐνστίκτου τῆς τροφῆς, ἔχοντος ως ἐπακόλουθον τὸν θάνατον. Εἰς τὸν ἀνθρώπον ἡ αὐτοκτονία ἐμφανίζεται ἅμα τῇ ἀρχῇ τοῦ πολιτισμοῦ, παντού δῆλον εἶναι δργανωμένος ἐντονος κοινωνικὸς βίος. "Ηδη οἱ Σωκράτης¹ καὶ Ἀριστοτέλης² τὴν εἶχον καταδικάσει. Οἱ Στωϊκοὶ ἔδεχοντο «εὖλογον ἐκ τοῦ βίου ἔξαγωγὴν» ὑπὲρ πατρίδος, ὑπὲρ φίλων, ή ἔνεκα ἀλγηδόνος, ή πηρώσεων, ή νόσων ἀνιάτων.

Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰώνος ἥρχισαν νὰ ἔξετάζωνται τὰ ψυχολογικὰ αἴτια τὰ δδηγοῦντα εἰς τὴν αὐτοκτονίαν καὶ νὰ μελετῶνται τὰ δεδομένα τῶν στατιστικῶν. Τὴν πρώτην συστηματικὴν μελέτην διφείλομεν εἰς τὸν Durkheim μὲ τὸ κλασσικόν του ἔργον «Le suicide, Paris 1897». Οὗτος δέχεται, δτι αἴτια δδηγοῦντα εἰς τὴν αὐτοκτονίαν εἶναι λόγοι καθαρῶς κοινωνικοί. Ἡ ἐντροπὴ συνεπείᾳ κοινωνικῆς μειώσεως, ή πλήγωσις τῆς ὑπερηφανείας, ή ἀπελπισία δι' ἀτυχήματα, ή ἀδυναμία πρὸς ἀντίστασιν γεννοῦν εἰς τὸν αὐτοκτονοῦντα τὴν ἐντύπωσιν, δτι ή ζωὴ ὑπὸ τοὺς δρους τούτους εἶναι ἀνευ ἀξίας

1. «Ἐν τινὶ φρουρῷ ἐσμὲν οἱ ἀνθρώποι καὶ οὐδὲ δὴ ἔαυτὸν ἐκ ταύτης λύειν οὐδὲν ἀποδιδράσκειν». Φαιδὼν 62 B.

2. «Τὸ δὲ ἀποθνήσκειν φεύγοντα πενίαν ή ἔρωτα ή τι λυπηρὸν οὐκ ἀνθρεῖον, ἀλλὰ μᾶλλον δειλοῦ μαλακία γὰρ τὸ φεύγειν τὰ ἐπίπονα, καὶ οὐχ ὅτι καλὸν ὑπομένει, ἀλλὰ φεύγων κακόν». Ἀριστοτέλους, 'Θεικὰ Νικομάχεια' VII 13.

καὶ δτι είναι προτιμοτέρα ἡ διακοπή της. Νεώτεραι δμως ξρευναι κατέδειξαν, δτι ὁ Durkheim ἔχει ἐν μέραι μόνον δίκαιον. Ἡ αύτοκτονία κατὰ τὰ 75% τῶν περιπτώσεων είναι νοσηρὰ παθολογικὴ ἐκδήλωσις καὶ δχι συνέπεια κοινωνικῶν αἰτιῶν. Ὁ Dumas, ἐξετάσας ψυχιατρικῶς τὴν κατάστασιν τῶν οἰκογενειῶν 400 αὐτοκτονησάντων, διεπίστωσεν, δτι είς τὰς 300 περιπτώσεις ὑπῆρχεν ἐκδηλος ψυχοπάθεια. Προδιάθεσις πρὸς μελαγχολίαν, ἀπαισιδοξος ἀντίληψις τῆς δλης ζωῆς καὶ τάσις πρὸς μεγαλοποίησιν παντὸς κινδύνου ἀποτελοθν πρόσφορον ἔδαφος διὰ κατάληξιν εἰς αὐτοκτονίαν.

Κατὰ τὰ δεδομένα τῶν στατιστικῶν οἱ ἄνδρες αὐτοκτονοῦν συχνότερον ἢ αἱ γυναῖκες κατ' ἀναλογίαν 3 πρὸς 2, οἱ ἔγγαμοι απανιώτερον ἀπὸ τοὺς ἀγάμους κατ' ἀναλογίαν 1 πρὸς 8, οἱ ἔγγαμοι μετὰ τέκνων σπανιώτερον ἀπὸ τοὺς ἔγγάμους ἀνευ τέκνων κατ' ἀναλογίαν 1 πρὸς 2. Εἰς τὰς πόλεις ἡ αὐτοκτονία είναι συχνοτέρα ἢ εἰς τὴν ὅπαιθρον λόγῳ τῆς σκληροτέρας βιοπάλης, τῆς αύξησεως τοῦ ἀτομισμοῦ καὶ τῆς μεγαλυτέρας νευρικῆς φθορᾶς τῶν κατοικῶν των. Ἐθνολογικῶς οἱ Ἰουδαῖοι αὐτοκτονοῦν ἀραιότερον ἀπὸ δλους τοὺς ἄλλους λαούς, τοιως διότι ἥσαν διαρκῶς ἐν διωγμῷ. Οἱ μαῦροι ούδεποτε αὐτοκτονοῦν. Οἱ Καθολικοὶ παρουσιάζουν μικρότερον ἀριθμὸν αὐτοκτονιῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς διαμαρτυρομένους, ἀλλὰ μεγαλυτέραν ἐγκληματικότητα. Τὸ πρῶτον τινὲς ἀποδίδουν εἰς τὸν θεσμὸν τῆς ἔξιμολογήσεως, δστις τοὺς ἀπαλλάσσει ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν εἰς κρισίμους ὥρας. Κατὰ τὰς πολεμικὰς περιόδους ὁ ἀριθμὸς τῶν αὐτοκτονιῶν είναι ἐπίσης μικρότερος, διότι ἔχομεν ἐπιστροφὴν εἰς πρωτογονικὰς βιώσεις.

“Ἐτερον ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῆς συνειδήσεως τῆς ὑπάρξεως είναι, δτι αὕτη συνοδεύεται ἀπὸ ἔνα ἀσύγαστον πόθον πρὸς τὸ τέλειότερον. Τὴν ἰδέαν ταύτην δὲν τὴν ἀντλοῦμεν ἀπὸ τὴν πεῖραν. Ἡ ψυχὴ ζητεῖ διαρκῶς τὸ τέλειον, καίτοι δὲν τὸ εύρισκει ἐν τῇ ζωῇ. “Οσα ἐπιτυγχάνει εἰς τὸ πεδίον τῆς γνώσεως, τῆς ἡθικῆς, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας τὰ θεωρεῖ ως προσωρινούς σταθμούς. Ἡ ἐκιδίωξις τῆς τελεώσεως γίνεται σκοπὸς τῆς ζωῆς, οὖσα ἐνδογενῆς ἀνθρωπίνη ἀνάγκη.

Τὸ δλον θέμα τῆς ὑπάρξεως ὑπερέβη κατὰ τὰς ἡμέρας μας τὸ ψυχολογικὸν πεδίον καὶ κατέστη τὸ κέντρον τῆς δλης Φιλοσοφίας, ἡ δὲ σχετικὴ τάσις ἀποκληθεῖσα ‘Υπαρξισμὸς (Existentialismus) ἔλαβε πλείονας ἀποχρώσεις¹.

1. Παραβ. Σπετσιάρη Ζ., ‘Οντολογία καὶ Φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως’, Αθηναὶ 1956.

Β'. ΤΟ ΥΠΟΣΥΝΕΙΔΗΤΟΝ

α'. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ύποσυνειδήτου.

Ἡ συνείδησις δὲν καλύπτει δλόκληρον—τὴν περιοχὴν τοῦ Ἐγώ μας, οὐδὲ φωτίζει δλόκληρωτικῶς καὶ συνεχῶς τὸ πλῆθος τῶν λειτουργιῶν μας.

Κατὰ πρῶτον ἔχομεν τὰς βιολογικὰς λειτουργίας, ἀναπνοήν, πέψιν, κυκλοφορίαν ἕσω ἐκκρίσεις, αἵτινες δὲν γίνονται συνειδηταὶ ἐφ' ὅσον διεξάγονται κανονικῶς. Ἡ περιοχὴ αὗτη λειτουργεῖ καὶ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ὅπνου καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς λιποθυμίας. Μή διαρκῶς συνειδητὰ ἐπίσης εἶναι τὸ ἔμφυτον καὶ ἐπίκτητον μέρος τῆς ψυχοσυνθέσεως μας, ἢτοι δρμαί, γνώσεις, Ιδέαι, ἔξεις, δπερ συνεχῶς φέρομεν.

Μή συνειδητῶς διεξάγονται ἀκόμη καὶ νοητικαὶ λειτουργίαι, ὡς γνωρίζομεν δλοι ἐκ τῆς μαθητικῆς μας ζωῆς. Μεγάλαι ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις μαρτυροῦνται, δτὶ ἐπετεύχθησαν κατ' ἀνάλογον τρόπον. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ ἔννοια τῆς Ἀναλυτικῆς Γεωμετρίας ἦλθεν εἰς τὸν νοθν τοῦ Descartes μίαν πρωταν μόλις ἔξυπνησεν, ἐνῷ εὑρίσκετο ὡς ἀξιωματικὸς εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Tilly πλησίον τοῦ Regensburg. Ἡ Ιδέα τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς διὰ τοῦ ἀγῶνος περὶ ὑπάρξεως ἦλθεν εἰς τὸν Darwin αἰφνιδίως εἰς ἔνα περίπατον ἐφ' ἀμάξης, ἐνῷ προηγουμένως ματαίως προσεπάθει ἐπὶ μακρὰ ἔτη εἰς τὸ σπουδαστήριόν του γὰρ εὗρῃ ἐρμηνείαν τῆς ἔξελιξεως τῶν εἰδῶν. Ὁ Gauss, δοτις εὗρε πρῶτος τὰς σχέσεις τῆς μὴ εύκλειδείου Γεωμετρίας, ἔλεγε: «Τὰ δποτελέσματά μου τὰ ἔχω ήδη· μόνον δὲν γνωρίζω ἀκόμη νὰ δειξω τὸν τρόπον, μὲ τὸν δποτὸν ἔφθασα εἰς αὐτά»¹.

Οτὲ τὸ πρῶτον ἔδιδάχθη, δτὶ ἔχομεν ψυχικὰς λειτουργίας διεξαγομένας ἀνευ συνειδήσεως, ἡγέρθησαν πολλαὶ ἀντιρρήσεις. Ἀνάλογον δμως εἶχε συμβῆ καὶ μὲ διαπιστώσεις φυσικάς. Αἱ ἀκτῖνες Röntgen ἐγένοντο ἐν ἀρχῇ δυσπίστως ἀποδεκταὶ, διότι ἡμφεσβήτεῖτο, πῶς ἐνῷ εἶνα σκοτειναὶ δύνανται νὰ εἰσδύουν εἰς τὰ σώματα καὶ νὰ τὰ φωτίζουν, πρᾶγμα ἀντιφάσκον πρὸς τὴν οὕσιαν τοῦ φωτός.

Φαινόμενα ὑποσυνειδηταὶ κατεγράφησαν πλείονα, πλὴν τῶν ἀνέκαθεν μαρτυρουμένων: «Οταν συνομιλῶ μὲ ἐν πρόσωπον καὶ διέρχεται πλησίον μού τρίτος, δύναμαι νὰ μὴ τὸν ἀντιληφθῶ. Ἐάν δμως μετά τινα δραν δ συνομιλητής μου μοῦ ἀναφέρῃ περὶ τοῦ διελθόντος, τότε ἐνθυμοῦμαι, δτὶ πράγματι τὸν εἶδον. Εἶχε γίνει ἐντύπωσις ἀνευ συμμετοχῆς τῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὴν χλωροφόρμησιν

1. Παράβ. Hellphach W., Schöpferische Unvernunft? Leipzig 1937, σελ. 7.

ναρκωθέντα πρόσωπα διηγούνται συμβάντα τῆς προηγουμένης ζωῆς των, χωρὶς νὰ ἔχουν συνείδησιν τούτου. Τὸ αὐτὸ λαμβάνει χώραν εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν κατὰ τὴν ὑπνωσιν. Εἰς περιοχὴν τῆς ψυχῆς χαμηλοτέραν τῆς συνειδήσεως διατηρούνται δλα δσα ἐξήσαμεν, ἥτοι γνώσεις, συναισθηματικαὶ καταστάσεις, ἐπιθυμίαι ἀπραγματοποίητοι, συμπάθειαι ἢ ἀντιπάθειαι, ὡς καὶ τὰ ἀποθέματα τοῦ ψυχισμοῦ μας. Ἐκεῖθεν ἀναδύονται περιοδικῶς ἀναμνήσεις, δνειρα, αὐτομομφαὶ, τύψεις, ταραχαί.

*Ἡ πρώτη θεωρία περὶ ὑποσυγειδήτου διετυπώθη ὑπὸ τοῦ Leibnitz, δοτιές ἐν τῇ Μοναδολογίᾳ του διηλεῖ περὶ διαβαθμίσεων τῆς σαφηνείας συνειδήσεως εἰς ἑκάστην μονάδα. "Ἐχομεν, λέγει, ἐν πεδίον, δπου δλα εἶναι εὔκρινη, ἔτερον δπου δλα εἶναι σκοτεινά. Τὸ περὶ τοῦ θέματος ἐνδιαφέρον δμως ἀνενέωσεν ἡ Ψυχιατρική, ἐπιτυχοῦσα ἐπ' αὐτοῦ πολυτίμους διακριβώσεις. Αὕτη κατέδειξεν, δτι εἰς τὸ ὑποσυνείδητον ὑπάρχουν τὰ αἴτια πλειστων *νευρώσεων*, δηλαδὴ διαταραχῶν σωματικῶν ἀνευ σωματικῆς βλάβης. Ὁ Janet περὶ τὸ 1900 διεπίστωσεν, δτι καταπίεσις δρμῶν καὶ σύγκρουσις τούτων πρὸς κρατούσας ἀντιλήψεις δύναται νὰ προκαλέσῃ ὑποσυνειδήτως εἰς ἐν πρόσωπον, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ, νευρωτικὰς διαταραχὰς λειτουργιῶν, αἴτινες δύνανται γὰρ θεραπευθόμην, ἐάν δ νευρωτικὸς λάβῃ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὑποσυνειδήτου συμπλέγματος τοῦ προκαλούντος τὴν νεύρωσιν.*

Αἱ διαπιστώσεις αὗται ἐβεβαιώθησαν καὶ κατὰ τὴν μελέτην περιστατικῶν ἐκ τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Κατὰ τὸν Janet Γάλλος στρατιώτης τοῦ μετώπου¹, πλησίον τοῦ δποίου ἐξερράγη μία δβίς, δῶδηγήθη εἰς τὸ νοσοκομεῖον πρὸς θεραπείαν ἐλαφρῶν ταυμάτων τοῦ βραχίονος. Ὁλιγας ἐβδομάδας μετὰ τὴν Τασιν τῶν τραυμάτων τὸ θεραπευθὲν μέλος παρουσιάζεται ἀνίκανον νὰ κάμη οἰανδήποτε κίνησιν, ἐνῷ ούδεμία δργανικὴ βλάβη εἶχε μείνει εἰς τὸν βραχίονα. Ἡ περίοδος τῆς ἐν τῷ νοσοκομεῖῳ θεραπείας ἔχρησίμευσεν ὡς χρόνος ἐπωάσεως τῆς νευρώσεως. Ὁ πάσχων συνέκρινεν ὑποσυνειδήτως τὴν ἡρεμίαν τοῦ νοσοκομείου μὲ τοὺς κινδύνους τοῦ μετώπου, εὔρισκε δέ, δτι δ παθῶν βραχίων τὸν ἐκράτησεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἡρεμίας καὶ τῆς ἀσφαλείας. Ἐσκέφθη λοιπόν, χωρὶς νὰ ἔχῃ συνείδησιν τούτου, δτι δ βραχίων του, ἐάν ἐξακολουθήσῃ νὰ πάσχῃ, δύναται νὰ τὸν κρατήσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον εἰς τὴν ἡρεμον κατάστασιν. Τούτο ἐγένετο ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἀσθενούς, δ δποίος ἐρωτώμενος ἔλεγεν, δτι θέλει νὰ ιαθῇ καὶ νὰ μεταβῇ πάλιν εἰς τὴν θέοιν τοῦ καθήκοντος.

1. Κατὰ Mo Dougall W., μνημ. έργ. σελ. 198.

"Ετερος στρατιώτης, λίαν εύφυής, παρουσίαζε τὸ παράδοξον σύμπτωμα νὰ μὴ δύναται νὰ περιπατῇ, εἰμὴ μὲ τοὺς πόδας ἐν διαρκεῖ διαστάσει, ώς ἐάν εύρισκετο ἔκαστος ποὺς εἰς τὸ χεῖλος βαθείας τάφρου¹. Τὸ σύμπτωμα διήρκεσεν ἐπεὶ μῆνας, καίτοι διάσχων ἔβλεπε μὲ θλῖψιν του, δτὶ καθίστατο γελοῖος μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν τοῦ βαδίσματος. Τὸ σύμπτωμα τοῦ παρουσιάσθη πρώτην φοράν, δτὰν ἡγέρθη ἐκ τῆς κλίνης εἰς τὸ νοσοκομεῖον, δπου ἐνοσηλεύετο, διότι εἶχε καταπλακωθῆ εἰς ἐν χαράκωμα καὶ εἶχε χάσει τὰς αἰσθήσεις του. 'Η τοιαύτη διαταραχὴ τοῦ βαδίσματος ἦτο συνέπεια μιᾶς καταπιεσθείσης τάσεως, ἡ δποία ἔγινεν ἀσυνείδητος.' Εάν καθίστατο δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ αὕτη εἰς τὴν συνείδησιν, θὰ κατενοεῖτο ἡ αἰτία καὶ καὶ θὰ ἐθεραπεύετο δισθενής. Δι' ἐρωτήσεων διεπιστώθη, δτὶ διαταριώτης οὗτος εἶχε δύο ἄλλα συμπτώματα. Παρεπονεῖτο, δτὶ δὲν ἔδύνατο πλέον νὰ ξυρίζεται μόνος του, δπως ἔκαμνε προηγουμένως. "Επίοης ἔλεγεν, δτὶ ἔβλεπε συχνὰ ἐν δυσάρεστον δνειρον. "Ἐβλεπεν, δτὶ ἔτρεχεν ώς τρελὸς καὶ δτὶ δπισθέν του τὸν κατεδίωκε μία δβίς, ἡ δποία σχεδὸν τὸν ἥγγιζε, ὅλλα δὲν ἔξερρηγγύετο. Τὰ δύο συμπτώματα τοῦ παρουσιάσθησαν κατὰ τὴν ἐποχήν, καθ' ἣν τῷ ἐνεφανίσθη καὶ ἡ ἀδυναμία νὰ περιπατῇ κανονικῶς. 'Υπῆρχε λοιπὸν πιθανότης, δτὶ καὶ τὰ τρία εἶχον κοινὴν ρίζαν. Τὸ δνειρον ὑπεδείκνυε τὴν δδὸν πρὸς ἀνίχνευσιν τῆς καταπιεσθείσης ἀναμνήσεως. Διαρκεῖς παρακινήσεις πρὸς τὸν πάσχοντα, νὰ ἐνθυμηθῇ σπουδαῖόν τι συμβάν ἐκ τοῦ προσφάτου παρελθόντος του, τὸν ἐβοήθησαν νὰ ἐνθυμηθῇ τώρα διὰ πρώτην φοράν μίαν καταπιεσθείσαν ἀνάμνησιν. Διηγήθη, δτὶ μίαν ἡμέραν εἰς τὴν εἰσοδον ἐνδὲς καταφυγίου ἔξυρίζετο μὲ τοὺς πόδας ἐν διαστάσει καὶ μὲ τὰ νῶτα πρὸς τὰ ἔξω. Τότε αἴφνης ἤλθε μία δβίς, ἡ δποία εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἔδαφος κάτωθεν τῶν ποδῶν του. Οὗτος ἤρχισε νὰ τρέχῃ ώς τρελὸς ἀπὸ τὸ μερος ἐκεῖνο. 'Η δβίς εἶχε διεγέρει εἰς αὐτὸν ἵσχυρότατον συναίσθημα φόβου. 'Αφοῦ ἔτρεξε μακρὰν ἀπὸ τὴν θέσιν του ἔντρομος, μετὰ χρονικόν τι διάστημα ἐπανῆλθεν εἰς τὸ μέρος, δπου ἦτο τὸ καθῆκον του. 'Ο φόβος καὶ ἡ φυγὴ του ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸ συναίσθημα τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς τιμῆς. Διὰ τοῦτο καὶ κατεπιέσθησαν εἰς τὸ ὑποσυνείδητον. "Οταν ἤλθεν εἰς τὴν ἀνάμνησιν του τὸ γεγονός, ἐξηφανίσθησαν συγχρόνως δλα τὰ νευρωτικὰ συμπτώματα, ἥτοι τὸ ἀντικανονικὸν βάδισμα, ἡ ἀνικανότης νὰ ξυρισθῇ καὶ τὸ ἐφιαλτικὸν δνειρον. Σημειωτέον, δτὶ αἱ διαταραχαὶ αὕται δὲν παρουσιάσθησαν εἰς τὸν στρατιώτην ἀμέσως μετὰ τὸ περιστατικὸν τῆς δβίδος, ὅλλα βραδύτερον, δτὰν εἰσῆλθεν

1. Αὐτόθι σελ. 217.

εἰς τὸ νοσοκομεῖον, ἵνα θεραπεύσῃ ἄλλο ἐλαφρὸν τραῦμα, τὸ διοῖον ἔπειθεν. Ἡ ἡρεμος διαμονὴ τοῦ νοσοκομείου ἔχρησίμευσεν διὰ περίοδος ἐπωάσεως τοῦ συμπλέγματος μὲν ὑποσυνείδητον τάσιν, ἐκ φάβου προερχομένην, νὰ ἀποφύγῃ νέαν ἀποστολὴν εἰς τὴν ἐπικενδυνόν ζώνην τοῦ μετώπου.

Ο Janet ἀνέφερεν εἰς Πανεπιστημιακὴν παράδοσιν τὸ ἔξῆς περιστατικόν. Μίσα κόρη ἐφρόντιζε τὴν μητέρα της κατὰ τὴν περίοδον βασανιστικῆς καὶ δχληρᾶς ἀσθενείας. Ἡ μήτηρ τέλος ἀπέθανεν ἐν μέσῳ ισχυρῶν πόνων, ἡ δὲ κόρη κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου ἔπεισε λιπόθυμος. Ὅταν συνῆλθε, δὲν ἐνεθυμεῖτο τίποτε διὰ τὴν ἀσθένειαν καὶ τὸν θανάτον τῆς μητρός της καὶ ἦτο λίαν εὔδιάθετος. Μετά τινα καιρὸν παρουσιάζεται ἡ ἔξῆς μεταβολὴ εἰς αὐτήν. Βλέπει ἐνώπιόν της τὴν σκηνὴν τῶν τελευταίων στιγμῶν τῆς μητρός της καὶ αἰσθάνεται φυχικοὺς πόνους. Ἡ φάσις αὕτη μετὰ μικρὸν χρόνον παρέρχεται καὶ ἡ νεανική γίνεται πάλιν εὔθυμος, χωρὶς οὐδὲν νὰ ἐνθυμῇται διὰ τὴν μητέρα της. Ἡ προσωπικότης δηλαδὴ εἶχε διχασθῆ ἐις δύο συστήματα. Ὁ διχασμὸς προήλθεν ἀπὸ σύγκρουσιν δύο τάσεων, τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πάσχουσαν μητέρα καὶ τῆς ἐπιθυμίας πρὸς κοινωνικότητα. Ἡ Εἰρήνη, οὗτως ὀνομάζετο ἡ νεανική, ἦτο πολὺ ἀφωσιωμένη εἰς τὴν μητέρα της καθ' δλην τὴν μακρὰν καὶ δδυνηρὰν περίοδον τῆς ἀσθενείας της. Κατὰ τὸ διάστημα τούτο κατώρθωσε νὰ καταπίεσῃ τὴν τάσιν πρὸς κοινωνικὴν ζωὴν, συναναστροφάς, μόρφωσιν καὶ ἐκδρομάς, τὴν φυσικὴν διὰ μίαν νεαράν κόρην. Βαθμηδὸν δύμας ἐδημιουργήθη ἀντίθεσις τῶν δύο δρμῶν, τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν μητέρα καὶ τῆς ἐπιθυμίας πρὸς κοινωνικότητα καὶ ἐγεννήθη ὑποσυνείδητος σύγκρουσις. Ὅταν ἔφθασεν ἡ στιγμὴ τοῦ ισχυροῦ πλήγματος ἐκ τῆς συγκινήσεως τοῦ θανάτου τῆς μητρός της καὶ ἐπῆλθεν ἡ λιπόθυμία, τότε κατὰ τὸ βραχὺ ἐκεῖνο διάστημα τῆς ἀπωλείας τῆς αὐτοκυριαρχίας συνέβη ὁ διχασμὸς τῆς προσωπικότητος. Αἱ δύο πλευραὶ τῆς προσωπικότητος, αἱ διοῖαι εὑρίσκοντο ἐπὶ μακρὸν εἰς σύγκρουσιν ἐλειτούργουν κατόπιν ἡ μία ἀνεξαρτήτως τῆς ἄλλης καὶ ἐκάστη ἐκυριάρχει περιοδικῶς ἐπὶ δλοκλήρου τοῦ ἀτόμου, ἀποκλείουσα τὴν ἑτέραν. Ὁ διχασμὸς τῆς προσωπικότητος ἦτο μία ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν σύγκρουσιν.

Κατὰ τὸν Janet αἱ φυχικαὶ συγκρούσεις γεννοῦν συμπλέγματα φυχικά. Ταῦτα προέρχονται ἀπὸ τρόμους καὶ κινδύνους τῆς ζωῆς, ἀπὸ θανάτους προσφιλῶν, ἀπὸ ἀμαρτήματα, ἀπὸ συναισθηματικὰς ἀποτυχίας, ἀπὸ προσβολὰς καὶ μειώσεις τοῦ αὐτοσύνασθήματος. Ἡ μελέτη τοῦ θέματος ἐλαβε βαθμηδὸν εύρυτάτας διαστάσεις.